

TIDINGE VAN DIE GOUDE

Mededelingenblad Oudheidkundige kring "Die Goude"

Redactie:
Jaap Rebel, Henny van Dolder-de Wit,
Jan Kompagnie, Nico Habermehl
Redactieadres: Westhaven 43,
2801 PL Gouda

Jaargang 16, No. 1 • Januari 1998

Secretariaat:
Zoutmanstraat 64,
2806 XD Gouda (tel. 0182 - 516943).
penningmeester/ledenadministratie|
R. F. Stijnis, Vlietenburg 32,
2804 WT Gouda (tel. 0182 - 532278).

Postrekening nr. 39.70.93, t.n.v. "Die Goude", Gouda

DE SLOOP VAN HET OUDSTE KASTEEL VAN GOUDA: 1296 OF 1304?

J. W. Verkaik

Het slot dat in 1361 en volgende jaren aan de IJssel werd gebouwd en daar tot 1577 het waterfront van de stad domineerde was niet het eerste kasteel in Gouda. Ook de dertiende-eeuwse heren van der Goude, die we vanaf 1243 in archiefstukken tegenkomen, zullen ter plaatse een kasteel hebben gehad.

Waar in Gouda? En hoe zag het eruit? De leden van 'Gouda' hebben zo hun vermoedens, Zij wijzen op de merkwaardige ronde vorm van de Molenwerf, ten zuiden van het koor van de Sint Janskerk. Een door grachten omgeven verhoogd terrein met een diameter van tussen de 55 en 60 meter, dat in 1369 door de stadsheer in huiserven werd uitgegeven. Daar zou best een rond kasteel op een kunstmatige heuvel, een motte, gestaan kunnen hebben.¹ Inderdaad: Gouda zou niet de enige stad zijn met een molen op de plek van het voormalige kasteel. Het windrecht was een heerlijk recht.² In Amsterdam stond de reeds in 1307 vermelde oudste windmolen van de stad op het terrein waar stadsarcheoloog Baart in 1994 de muurresten van het in 1304 gesloopte kasteel van Amstel aantrof, op wat in 1336 werd aangeduid als de "moelenwerf" en in 1397 als "den ouden molenwerf".³

Maar wanneer en waarom is dat eerdere kasteel dan uit het Goudse stadsbeeld verdwenen? Hoelang voordat in 1368 ook die molen weer plaats moest maken voor een nieuwe bestemming van het terrein?⁴ De hypothese die daarover in Gouda-kringen is opgesteld kan niet juist zijn. Van Dasselaar en Sprokholz schrijven: "In 1296 werden de Van der Goudes plotseling door de graaven van Holland aan de kant geschoven.

Waarschijnlijk had dat te maken met de moord op graaf Floris V in dat jaar en waren de Van der Goudes daar direct of indirect bij betrokken geweest. Bij die gelegenheid zal de graaf ongetwijfeld ook geëist hebben dat de Van der Goudes hun motte, het symbool van hun vroeger politieke macht, afbraken. Met het puin en de aarde werd een oostelijker gelegen gebied opgehoogd."⁵ Het probleem met deze verklaring is niet enkel dat van die veronderstelde betrokkenheid van de Van der Goudes bij de moord uit de bronnen niets blijkt, zij waren geen heer van Gouda. Dat was in 1296 heer Jan van Renesse.

We zullen in deze bijdrage op zoek gaan naar een nieuw antwoord. De vraag is er belangrijk genoeg voor: de aan- en later de afwezigheid van een kasteel op die plaats moet in de vroegste ontwikkeling van het stadje Gouda een factor van betekenis geweest zijn. Met te preciseren dat heer Jan, die getrouwd was met Sophia van der Goude, de stads- en kasteelheer was komen we er niet. Het is de vraag of het waar was wat zijn tegenstanders later beweerden: dat heer Jan van Renesse wist van het complot tegen de graaf (en de samenzweerders grote vrees voor ontdekking had bezorgd door er met zes van zijn schildknapen over te praten).⁶ Zijn kasteel Moermond in Renesse werd aantoonbaar niet gesloopt in 1296, dat in Gouda wel? De graaf die het zou hebben laten afbreken was de dertienjarige Jan, die in Engeland werd opgevoed en die eerst (op 7 januari 1297 in Ipswich) met een Engelse prinses zou trouwen voor hij naar zijn graafschap overstak. Heer Jan van Renesse was een van de leden van de delegatie die hem in december ging ophalen en die de huwelijksluiting bijwoonde; op 13 januari

kreeg: hii in Harwich als afscheidspresenties van de Engelse koning een gouden ring met safier en een zilveren beker met vergulde voet en deksel.⁷ De graaf verbleef de eerste weken na zijn aankomst op Schouwen waar hij door heer Jan werd afgeschermd van de graaf van Henegouwen, neef van zijn vader. Maar op 24 maart waren zij in Alkmaar. Graaf Jan vergunde er aan heer Jan van Renesse "onsen| getrouwen man" en zijn vrouw Sophia vrouwe van der Goude om "menighen getrouwen dienst, die heer Jan voorseit onse here onsen| vader en ons gedaen hevet en noch doen sal" dat, mochten zij zonder wettige zoon overlijden, alle leengoederen die zij van hem hielden aan hun oudste dochter zouden worden gegeven.* Buiskool zat er naast met zijn vermoeden dat heer Jan Gouda verbeurde door zijn betrokkenheid bij de moord.⁹ Vanuit Alkmaar trok de graaf met zijn leger Westfriesland| binnen en versloeg er 27 of 28 maart 1297 in een heuse veldslag de Westfriezen, die van de verwarring na Floris' dood gebruik hadden gemaakt om in opstand te komen. Eigenlijk berustte de leiding bij heer Jan, die er zijn reputatie als veldheer vestigde en vele wonden opliep. "In die werelt| en esser niet sesse| omgaens wijt ende breet| die bet van orloge weet" zou een tijdgenoot later rijmen. Niemand zal een vinger hebben uitgestoken naar de goederen van deze machtige edelman. Hij stond juist zeer in de gunst bij Floris' opvolger. We zullen het idee dat het kasteel gesloopt| kan zijn vanwege de moord op Floris de Vijfde geheel uit ons hoofd moeten zetten.

Het jonge| beïnvloedbare graafje Jan was alleen in naam de machtigste man van Holland in feite was dat heer Jan van Renesse, tot zijn val later dat jaar, Terwijl hij in Bergen op Zoom aan het onderhandelen was overtuigde zijn Zeeuwse rivaal heer Wolfert van Borselen Jan ervan dat hij met de Brabanders 's graven gevangenneming en overbrenging naar Brabant beraamde. Toen heer Jan daar lucht van kreeg ging hij meteen naar zijn slot Moermond, voorzag het van manschappen en voorraden, en ruimde vervolgens zelf met wat trouwe aanhangers het land. Hij ging als huurling in Vlaanderen met zeventien lansen de Engelse koning dienen, kreeg daar op 9 november een strijdros ten| geschenke. Omdat hij niet verscheen voor het grafelijk gerecht verbeurde hij al zijn bezittingen; Moermond| werd belegerd en tot het maaiveld gesloopt.¹⁰ Het zou te gemakkelijk zijn maar meteen te concluderen dat ook zijn Goudse kasteel (waarover de bronnen zwijgen) toen werd verwoest. Is er geen andere mogelijkheid? Men zou denken dat het prima als beheerscentrum van dit nieuwe grafe-

lijk bezit Gouda kon blijven dienen. De familie Van Kats verspeelde Schoonhoven door hun gewapende optreden tegen de nieuwe graaf in 1300 (de bovengenoemde graaf van Henegouwen, Jan was in november 1299 gestorven), maar hun kasteel stond er nog in| 1304.

Heer Jan van Renesse wachtte ondertussen op zijn kans om uit ballingschap terug te keren. Het zou te ver voeren hier al zijn pogingen daartoe te verhalen, het volstaat te melden dat zijn grote dag kwam in 1302, op 11 juli. De Brugse wevers en volders versloegen toen in de guldensporenslag bij Kortrijk het leger van de Franse koning, het machtigste ridderleger van hun tijd. Wie was de Vlaamse aanvoerder die hen zo behendig opstelde, wiens ingrijpen met de reserve de overwinning bracht? De ervaren veldheer Jan van Renesse. Na die zege kon hij bij de Vlamingen heel wat potten breken. In het voorjaar van 1303 viel een Vlaams leger met de ballingen, die al zo, lang van rehabilitatie droomden, Zeeland binnen. Met groot succes: toen er die zomer een wapenstilstand overeengekomen werd hadden zij op Zierikzee na heel Zeeland veroverd. En hun zegetocht ging het volgende jaar verder. Kort na de hervatting van de vijandelijkheden werd het Hollands-Stichtse leger (de bisschop van Utrecht was een broer van de Hollandse graaf) vernietigend verslagen op Duiveland (20 maart 1304). Begin april voeren de Vlamingen naar Holland. Heel het middeleeuwse Noord-Holland werd onder die dreiging door heer Jan van Renesse onderworpen, de steden (Leiden| Delft, Vlaardingen, Schiedam) gaven gijzelaars om borg te staan voor hun trouw aan de nieuwe heersers, Vervolgens bezetten zij de stad Utrecht. Jan van Amstel, de zoon van Gijsbrecht, keerde terug in Amsterdamb| (dit zou Vondel in 1637 de stof leveren voor zijn Gysbreght van Aemstel), Herman van Woerden waarschijnlijk in Woerden, Gijsbrecht van IJsselstein (een neef van Gijsbrecht van Amstel) in IJsselstein, vader| en zoon Van Kats in Schoonhoven.¹¹ Ook heer Jan kwam kort thuis: de bovengenoemde gijzelaars werden vastgehouden in Gouda. Dit stelt ons wel voor de vraag waar zij werden ondergebracht. Trof heer Jan van Renesse er soms meer aan van zijn kasteel dan alleen wat puin? De graaf van Kleef., in 1296 na de dood van Floris enige tijd de machthebber in dit deel van het graafschap, had zich, geïnstalleerd in het fraaie wooncomplex van de graven in Den Haag, waar de kelders welvoorzien waren. Waarom dat voorbeeld niet gevolgd? Omdat het Haagse hof nauwelijks verdedigbaar was? Gouda kreeg pas een omwalling in het midden van de veertiende eeuw. Van het openen van de poorten voor de

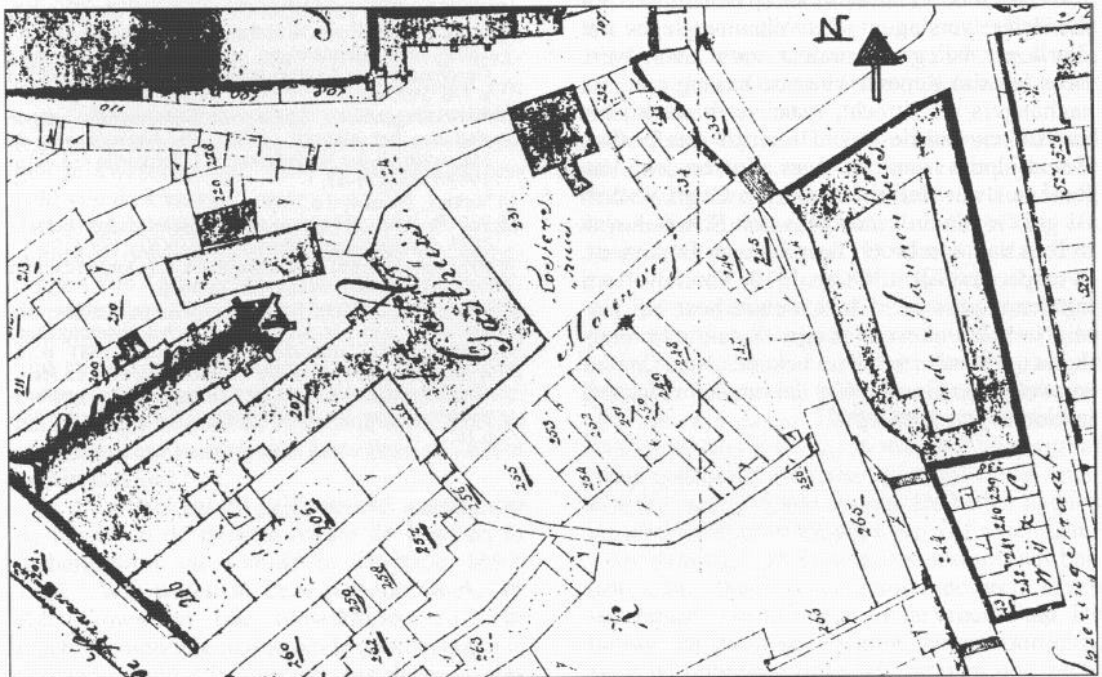
Vlamingen in 1304, een uitdrukking gebezigd door een moderne *historicus*,¹² was geen sprake. Toen hij met het Vlaamse leger naar Utrecht vertrok liet heer Jan de gijzelaars achter in een onversterkt stadje! Dat was toch om *moeilijk* heden vragen, tenzij.. Te bewijzen valt er niets, maar zijn gedrag zou een stuk begrijpelijker worden indien het kasteel in Gouda nog *over*-eind stond.

Hoe kwam er een eind aan de Vlaamse *heer*-schappij in Holland? Ooit (in de dagen van D.J.van Lennep) leek dat duidelijk. De latere graaf Willem **111**, die voor zijn zieke vader het bewind voerde, zond eind april heer Witte van Haamstede, bastaardzoon van Floris V, met een klein gevolg uit Zierikzee naar Kennemerland, dat zich nog niet aan de Vlamingen *onderwor*-pen had. Na zijn landing bij Zandvoort werd hij enthousiast ingehaald door de Haarlemmers en andere Kennemers. In een bloedig treffen *ver*-sloegen zij de Vlamingen bij Heemstede, aan het *Manpad* (zo geheten naar de stapels uitgeschudde lijken van Vlamingen). Maar *histo*-risch onderzoek heeft aangetoond dat die "slag aan het *Manpad*" nooit heeft plaatsgevonden. Het verhaal duikt pas op in de vijftiende eeuw. Eerst heette het in Lisse te zijn gebeurd toen bij Hillegom, tenslotte werd het het *Manpad*.¹³ Ook het beleg van Amsterdam door de Kennemers e.a. is pas door Vondel verzonnen (de stad werd wel met succes door hen *aange*-vallen).¹⁴ In feite waren de in Holland achterge-

bleven Vlamingen en teruggekeerde ballingen niet talrijk genoeg om veel te kunnen beginnen tegen de na Wittes komst losbarstende *algeme*-ne opstand. Het werkelijke keerpunt was de bevrijdingsactie voor de gijzelaars in Gouda. Veel hing daarbij af van het verrassingselement. Zou het lukken de bezetting te overrompelen?

In de Leidse binnenstad, waar tot op de dag van vandaag een motte te beklimmen valt, kan men zich nog een beeld vormen hoe het *kasteel*-complex in Gouda er mogelijk heeft uitgezien. De hof met woongebouwen ligt er aan de voet van de steile, 12 meter hoge burchtheuvel. De stenen ringmuur op de top was een puur militair bouwwerk. Daarbinnen zijn geen *spo*-ren van duurzame bewoning aangetroffen, wel een waterput. Men trok zich er alleen in tijden van nood op terug, om een belegering het hoofd te bieden. Ook bij de Goudse motte zullen de woongebouwen, stallen e.d. op een voorburcht hebben gestaan, ten oosten van de huidige Molenwerf. De gijzelaars en hun bewakers *zul*-len daar gehuisvest zijn geweest, met de *moge*-lijkheid om zich bij de nadering van vijanden op de naastgelegen motte te verschansen. Vanaf de *weergang* bovenop de ringmuur viel de *wij*-de omgeving in de gaten te houden.

De kroniekschrijver Melis Stoke, klerk van graaf Willem III, heeft circa 1305 beschreven hoe de Leidenaren te werk gingen: "De van Leiden ... ghinghen uut/ stillekine sonder ghe-*luut*/ in der nacht, omdat si wouden/ rechte gaen

Detail kadaster-minuut, Sectie C, genaamd de Markt, 1828. (1:1450) S.A.H.M.

al toter Gouden/ ende halen haer ghisele daer./ Doe het dach was worden claer./ quamen si ter Goude up de strate/ met also vreseliken ghelate./ alsof al Hollant daer hadde ghewesen./ entie viande vloer met desen/ van den bedde al moedernaket/ ende waenden niet daer sijn gheraket./ daer men se dus sciere verdriven soude./ Daer ne was niemant hi ne woude/ uten lande hebben ghewesen./ De van Leyden namen met desen/ haer ghyselen, daer si se vonden./ ende keerden weder.*⁵

De bevrijde gijzelaars wilden begrijpelijkerwijs naar huis, Overal in Holland werden nu de Vlamingen verjaagd. Maar heer Jan van Renesse bevond zich nog altijd met het Vlaamse leger in Utrecht. Hij kon terugkomen. Met hun koggen waren zij de IJssel afvarend zo in Gouda. Voorkomen moest worden dat het kasteel de Vlamingen als uitvalsbasis ging dienen. Men vergelijke wat zich in Amsterdam afspeelde na de verjaging van Jan van Amstel. De Amsterdammers werden gestraft omdat ze hem hadden ingehaald (22 mei 1304). Ze moesten de omwalling die ze hadden aangelegd en de houten brug over de Amstel slopen.¹⁴ Ook het kasteel van Amstel werd toen geslecht. Ik vermoed dat de Leidenaren voor hun vertrek de ringmuur omvergetrokken hebben, en dat de voorburcht een prooi van de vlammen werd. Op dat moment was ontmanteling van de Goudse sterkte militair gezien zinvol. Eerder niet, later evenmin. Die zomer, op 10 en 11 augustus 1304, werd de Vlaamse vloot op de Gouwe voor Zierikzee verslagen. Het Vlaamse leger dat Zierikzee belegerde moest zich overgeven. Heer Jan van Renesse vluchtte haastig met zijn aanhangers uit Utrecht, maar verdronk bij het oversteken van de Lek. De strijd was beslist. Het tijdperk van de Van Katsen en Van Rennesses was definitief voorbij, Graaf Willem III gaf Gouda en vervolgens ook Schoonhoven in leen aan zijn broer, heer Jan van Beaumont, in respectievelijk 1308 en 1310. Voorzover wij kunnen nagaan hield deze nieuwe heer wel verblijf in Schoonhoven (er zijn 18 daar uitgevaardigde oorkonden van hem bekend), maar niet of nauwelijks in Gouda. Was dat omdat het kasteel in Gouda was gesloopt?¹⁷

NOTEN

- 1 M.van Dasselaar en H.Sprokholtz "Geologie en vroegste geschiedenis van Gouda tot circa 1400" in: Het kasteel van Gouda Jaarboek 1992/1993 van de archeologische vereniging Gouda p.20-23] 26; Gemeente Gouda, Monumentenzorg en archeologie in Gouda Nieuwsbrief 4 (mei 1993) p.2; J.C.Visser] "De kerk in het midden Het Goudse stadscentrum omstreeks het midden van de veertiende eeuw" in: Tidinge van die Goude jrg. 14 no. 1 (januari 1996) p] 1-5, 9; F.Hitzert] "Gouda speurt naar 800 jaar oud kasteel", "Unieke vondst aan Molenwerf nooit gemeld", "Nieuw onderzoek naar ontstaan van Gouda" in: Jaarboek Amstelodamum 36 (1939) p.6] 10. Hollands Historisch Magazine jrg. 1 no.4 (oktober 1996) p] 14.
- 2 Waaruit Van Dasselaar en Sprokholtz, op.cit. p.23 opmaken dat de molen op de Goudse molenwerf een getijdemolen was is onduidelijk.
- 3 W.F.H.Oldewelt] "De standplaats van den eersten molen" in: Jaarboek Amstelodamum 36 (1939) p.6] 10.
- 4 K.M.Buiskool] "Het kasteel van Gouda" in: In de stad van die Goude (Delft 1992) p.3 1. Het fundament leverde de 15.000 stenen op (J.E.J.Geselschap] "De ruimtelijke ontwikkeling van Gouda" in: Gouda zeven eeuwen stad (Gouda 1972) p.44).
- 5 Het kasteel van Gouda p.23, zie ook p.26] "kort voor 1300 is hij [de motte] gesloopt".
- 6 J.W.Verkaik, De moord op graaf Floris V (Hilversum 1996, ook verschenen als proefschrift Universiteit Utrecht 1995) p. 140.
- 7 Londen, British Library, Additional Manuscript 7965 fol. 142verso.
- 8 I.W.des Tombe, Het geslacht van Renesse van den oorsprong tot 1430 ('s-Gravenhage 1897) bijlage E.
- 9 K.Buiskool] De ruimtelijke ontwikkeling van Gouda tot 1398 (doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam oktober 1988) p.41]
- 10 De fundamenten werden in de jaren vijftig gedeeltelijk opgegraven.
- 11 Verkaik, De moord p. 175 e.v.] De terugkeer van vader en zoon Van Kats, wel zeer vreemd verhaald door R.de Graaf, Oorlog om Holland 1000] 1375 (Hilversum 1996) p. 186, werd beschreven door Melis Stoke VIII 12 15-1216, IX] 104-105, 109-110.
- 12 J.Sabbe, "De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305" in: Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent N.R.5 (1951) p.270] 272.
- 13 F.W.N.Hugenholtz] "Historie en historiografie van de slag aan het Manpad (1304)" in: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1953-1955 p.31-47]
- 14 Verkaik, De moord p.79-89]
- 15 W.G.Brill ed., Rijkmoniek van Melis Stoke (Utrecht 1885 en ongew.herdr. Utrecht 1983) VIII 1178-1195]
- 16 P.H.J.van der Laan, Oorkondenboek van Amsterdam tot 1400 (Amsterdam 1975) p.26-27 no.8.
- 17 Vergelijk J.C.Visser] Schoonhoven de ruimtelijke ontwikkeling van een kleine stad in het rivierengebied gedurende de middeleeuwen (Assen 1964) p.79, K.Buiskool] De ruimtelijke ontwikkeling p.47 en idem, "De Gouwestreek en Gouda. Een historisch-geografisch onderzoek" in: De Schatkamer jrg.4 afl.1 (april 1990) p.16.